

HÁNYATOTT SORSÚ TÖRTÉNETÍRÁS

JOZEF JABLONICKÝ: GLOSÝ O HISTORIOGRAFII SNP

(Glosszák a szlovák nemzeti felkelés történetírásról)

Bratislava, 1994.

Alig több mint fél évtizeddel ezelőtt a szlovák nemzeti felkelés évfordulója még a letűnőben lévő társadalmi rend kultikus ünnepei közé tartozott, s a gátlástalanul glorifikált és misztifikált esemény értékelése körül elképzelhetetlenek voltak a viták. A tabudöntőgetéssel kísérletezőknek súlyos következményekkel kellett számolniuk. Ezt az 1933-ban született, a szlovák történetírásból hosszú időre száműzött kutató, Jozef Jablonický esete is bizonyítja, akinek a pályafutása a neosztálinista „normalizáció” időszakában sok ezernyi sorstársához hasonlóan alakult: elbocsátás, publikációs tilalom és rendőri megfigyelés sújtotta, s a diszkriminációnak csak 1989 novembere vetett véget.

A szerző „új” kötete nem a fél évszázada zajlott eseménnyel foglalkozik, hanem a szlovák nemzeti felkelés történetírásának a történetét vizsgálja fel. Az idézőjel teljességgel indokolt, ugyanis a kiadás alapjául szolgáló kézirat már 1980-ban elkészült, de csak három évvel később látott napvilágot – Torontóban. Jablonický az írást azóta lényegesen kiegészítette. s így született meg a *Glosszák a SZNF történetírásáról* (Glosy o historiografii SNP, 1994) címet viselő könyv. A szerző, korántsem ok nélkül, jónak látta kötetének témakörét egy alcímmel pontosítani: A SZNF történetének kihasználása és meghamisítása.

A történelem eseményeit mindenkor fenyegeti az utólagos átírás veszélye, s nem csupán a történészek, hanem a visszaemlékezők is alaposan kivesszik a részüket ebből az áldatlan munkából. A szlovák nemzeti felkelés történetének meghamisítása már 1944 őszén megkezdődött, s az 1945–1948 közötti politikai harcokban is nehéz volt a pártatlanság megőrzése. Tény azonban, hogy ekkor még a felkelés valamennyi résztvevője kifejhette álláspontját, a vélemények pluralizmusa érvényesült. 1948 februárja után a nem kommunista résztvevők nem csak a közéletből, hanem sok esetben a mindennapi életből is eltűntek. „A polgári ellenállás számos becsületes képviselője csupán az ŠtB (Štátna bezpečnosť – Állambiztonsági Rendőrség) vallatószóbaiban vagy a vádlottak padján jutott szóhoz” – írja Jablonický, s szavai pontosan jellemzik a kommunista hatalomátvétel után kialakult állapotokat. Miközben a szlovák nemzeti felkelés a monopolhelyzetbe került marxista történetírás érdeklődésének homlokterében állt, az ötvenes évek elején már a felkelés jó néhány kommunista résztvevője – köztük például Gustáv Husák – is bírósági tárgyalásokon szembesült az „éleződő osztályharc” nyomasztó légkörében megfogant abszurd vádakkal. A dogmatikus, sztálinista történetírás hosszúra nyúlt időszakában, 1949 és 1962 között a felkeléssel foglalkozó szerzők a kommunisták tetteinek mitizálása mellett minden erejükkel azon voltak, hogy a többi résztvevőt árulóvá degradálják, és érdemeiket eltöröljék. „Úgy mocskolhaták őket, ahogy akarták, az volt a fő, hogy mindez összhangban legyen az ötvenes évek nyomozói, ügyészei és bírái által mondottakkal” – állapítja meg a szerző. Az effajta historiográfia élenjáró művelői Miloš Gosiorovský, Miroslav Kropilák, Miroslav Hysko és Bohuslav Graca voltak.

A Szovjetunió Kommunista Pártja 1956. évi XX. kongresszusa után a „békétábor” több országában is kedvező változásokat hozó „desztalinizálás” Csehszlovákiában a hatvanas évek elejéig alig éreztette hatását. A pártos történetírás gazdagodását továbbra is olyan, az „ügyészi-rendőri felfogásmód” egyeduralmát demonstráló, demagóg könyvek jelentették, mint Bohumil Laštovička *Londonban a háború alatt* (V Londýně za války, 1960) és Václav Král *Az igazság a megszállásról* (Pravde o okupaci, 1962) című kötetei.

Az 1963 és 1969 közötti időszakot Jablonický a Rehabilitáció címet viselő fejezetben foglalja össze, jelezve, hogy nem csupán számos polgári és jogi rehabilitációra került sor, hanem a történetírás is kezdte visszanyerni régi tudományos rangját. 1963 után az ötvenes évek nem egy dogmatikus szerzője revidálta az új felismerések fényében tarthatatlanná vált megállapításait, ennél is fontosabb volt azonban, hogy egy új, a tudomány etikájának kritériumait is szem előtt tartó történész-nemzedék látott munkához. Az 1964 júniusában megrendezett szmolányi (Smolenice) konferencia előadásait már a sematizmussal való szakítás és a szakmai megalapozottság jellemezte; a rendezvényen Gustáv Husák is felszólalt, akinek ugyanebben az évben jelent meg *Tanúságtétel a szlovák nemzeti felkelésről* (Svedectvo o slovenskom národnom povstaní) című könyve. Műve akkoriban sokak számára valóóságos kinyilatkoztatást jelentett, s kétségtelen, hogy fontos hozzájárulás volt a felkelés történetének megismeréséhez.

A hatvanas évek történészeinek java már nem a szóbeli emelvényekről elhangzó útmutatásokra, hanem a korabeli dokumentumokra és hiteles vallomásokra támaszkodva faggatta a múltat, s bár bizonyos politikai elvárásoknak eleget kellett tenniük, műhelyeikből jó néhány időtálló munka került ki – említsük meg közülük

a szerzői kollektíva által jegyzett *Történelmi útkeresztelkedést* (Dejinná križovatka, 1964), Vilém Prečan impozáns dokumentumgyűjteményét: *A szlovák nemzeti felkelés — Dokumentumok* (Slovenské národné povstanie — Dokumenty, 1965), L'ubomír Lipták *Szlovákia a 20. században* (Slovensko v dvadsiatom storocí, 1968) és Vilém Sacher *Dukla legendák* nélkül (Dukla bez legiend, 1969) című művét.

A történelem gonosz, de egyáltalán nem egyedülálló tréfája volt, hogy amikor a bukott politikusnak számitó Alexander Dubček utóadaként 1969 áprilisában Gustáv Husák lett a kommunista párt – az akkori viszonyok között az ország – első embere, olyan időszak vette kezdetét, melyben a nemrégiben még az újdonsült első titkár könyvéért lelkesedő történészek nagy többsége nem jutott szóhoz, sőt üldöztetésnek volt kitéve. A szó eredeti értelmében vett historiográfiai művelőinek és olvasóinak kétségbeesve kellett látniuk, hogy „a marxista történetírás új, alkotó fejlődése” szakmai visszaesést és morális zűllést jelent, s ismét a régi-új dogmák jelentik a kötelező igazodási pontokat. A roppant éber cenzúra mellett főszerephez jutottak az elbocsátások és a megfélemlítés rendőri eszközei; a tudományos életből kiebudáltak – közöttük e könyv szerzője – valamiféle nem létező személyekké váltak: munkájukat legfeljebb elítélően vagy név nélkül említették, leginkább azonban sehogy sem.

A „normalizáció” húsz évének termése mennyiségi szempontból aligha hagyhatott kívánnivalót maga után, ám a mennyiség szinte fordított arányban állt a minőséggel. A legtöbb publikáció propagandacélokat szolgált, kompilációk és népszerűsítő munkák sora jelent meg (Ladislav Šuško: *És a nemzet fölkel* – A národ povstal, 1974; Miroslav Kropilák: *A szlovák nemzeti felkelés* – Slovenské národné povstanie, 1974 stb.). A történelemhamisításban a rendszer „udvari történésze”, Viliam Plevza szerzett felülmúlhatatlan érdemeket: könyvei, főleg az 1976-ban kiadott *Tartós értékek* (Trvalé hodnoty) a hivatalos historiográfia legtöbbre értékelt produktumai közé tartoztak. Figyelemre méltó kutatási eredményeket szinte kizárólag a regionális és részletkérdésekkel foglalkozó munkák kapcsán regisztrálhatunk.

A könyv utolsó, már napjainkban papírra vetett fejezetéből megtudjuk, miképp próbálta a szerző a nyolcvanas években vitára készíteni a hivatalos történetírás képviselőit, majd áttekintést kapunk az 1989 után, immár demokratikus viszonyok között megjelent publikációkról, amelyek között számos, a régi rendszer idején tiltott kötetet találunk. Csaknem kivétel nélkül Jozef Tiso Szlovák Köztársaságát dicsőítő vagy mentegető szerzők – František Vnuk, Konštantín Čulen, Karol Murín – tollából származnak, és a Tiso nevével fémjelzett rendszer rehabilitálást s korántsem mellékesen a szlovák nemzeti felkelés „átértékelését” szolgálják. A történetírás horizontjának kitágítását ebben az időszakban az emigráns szerzők vitatható értékű – de semmiképp sem mellőzhető – írásai mellett elsősorban a *Dr. J. Tiso pere* (Proces s Dr. J. Tisom, 1990) címet viselő memoár és az egykori elnök történelmi szerepének tisztázását célzó *Kísérlet Jozef Tiso politikai és személyes portréjának megrajzolására* (Pokus o politický a osobný portrét Jozefa Tisu, 1992) című tanulmánykötet segítette elő.

A szlovák nemzeti felkelés és nem utolsósorban az elmúlt évtizedek története iránt érdeklődő olvasó hasznos és tanulságos könyvet kapott a kezébe. A tanulságok nyugtalanítóak, de talán joggal hisszük, hogy a történetírás sosem kényyszerül többé a politika szolgálólányának megalázó és tisztességtelen szerepébe.

G. Kovács László